

Etika in morala v sodobnem šolstvu

BOGOMIR NOVAK

To vprašanje sem preučeval empirično s pomočjo ankete, ki sem jo izvajal na ljubljanskih in celjskih osnovnih šolah. Kasneje sem vprašanje eksperimentalnega predmeta etika in družba primerjal z bivšo družbeno-moralno vzgojo (DMV). Analiza odnosa med predmetoma DMV ter etike in družbe¹ me je privedla do naslednjih rezultatov.

a) Najprej si oglejmo nekatera dejstva:

- Predmet etika in družba ima svojo predzgodovino v predmetu družbeno-moralna vzgoja, ki je bil uveden leta 1952 na vsem področju Jugoslavije. Danes ocenjujemo ta predmet kot politično ideološki, čeprav se je večkrat spremenil in je vseboval tudi avtentične vsebine in vrednote socialistične etike dela.

- V letu 1991 je bil uveden v zadnje razrede naše osnovne šole eksperimentalni program etike in družbe. Učitelji pri njem ne morejo razviti takšne pestrosti tem kot na Bavarskem. Učitelji še danes uporabljajo priročnik Etika in družba in druga gradiva. Priročnik je že potreben posodobitve. Etika in družba ni le informativni, ampak je tudi vzgojni predmet, kar je razvidno iz pestrosti uporabe didaktičnih metod in različnih 'priključkov' zdravstvene, prostočasne vzgoje ali krepitev avtonomne osebnosti in poti k uspešnemu učenju, ki jih raziskujejo nekateri skupine učiteljev v času posebnih ur.

- Po učnem načrtu so cilji etike in družbe posodobitev ciljev DMV. Učenci:

- spoznavajo temeljna znanja in pojme o človeku in družbi,
- vrednotijo človeka kot samostojno, svobodno in odgovorno osebo na različnih področjih družbenega življenja,
- spoznavajo in spodbudno sprejemajo občečloveške vrednote in temelje odnosov v neposrednem okolju, narodu, državi in širše,
- usvajajo osnove znanja o najpomembnejših verstvih sveta,
- razvijajo kulturo dialoga in strpnost med ljudmi,
- razvijajo miselne in vedenjske veščine in s tem lastne sposobnosti za orientacijo v družbi.

- Etiko in družbo poučujejo nekateri učitelji, ki imajo že prakso s poučevanjem družbenomoralne vzgoje. Za oblikovanje ustreznih kadrov pri poučevanju etike in družbe obstaja pri nas le katedra za etiko na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Le redki učitelji prihajajo v šole s te katedre. Pestra profiliranost učiteljev etike ni značilna le za Slovenijo.

- Dejstvo, da se predmet ne ocenjuje, ocenjujejo pri nas učenci in učitelji na splošno pozitivno, ker to prispeva k sproščenosti. Izjemoma je lahko učenec za svoj izdelek ocenjen pri drugem predmetu. Za učitelja v vsakem primeru nastane problem, kako najti zaposlitev za vsakega učenca glede na njegov interes.

- Ni prava dilema za ali proti etičnemu pouku v šoli, ampak za kakšno etiko. Učenci osnovne šole še ne znajo misliti teoretično ali zgodovinsko. Etična samo-refleksija nastane pri mladostnikih različno pozno in nimajo vsi enakih sposobnosti zanjo.

¹ Glej detajlnejšo analizo tega problema v mojem prispevku 'Edukacija etike - morale in vrednote mladih', v tisku v *Anthroposu*.

b) Iz teh dejstev izpeljujem naslednje predloge:

Namen pouka etika je spodbujanje občutka čudenja človeka kot moralnega bitja, reševanje etičnih dilem in nenehna kritika nadomestnih vrednosti, ki jih prinaša totalitarizem v takšni ali drugačni inačici. Ni samo po sebi jasno, kakšno etiko (ali kakšne etike) v šoli potrebujemo. Etika lahko tradicionalno gledano obstaja zaradi različnih ciljev, od užitka, ugodja, koristi, ljubezni, miru in sožitja, varstva okolja do občega dobrega. Cilji pouka etike niso identični s cilji ene od teorij etike.

- Kadrovska ustreznost učiteljev za nova izbirna predmeta religija in etika na osnovni šoli ter etika in kultura na srednji šoli je še odprto vprašanje. Gotovo je, da se bodo morali vsi učitelji teh predmetov glede na svojo pridobljeno strokovno izobrazbo še dokvalificirati.

- Etiko bi pogojno delili na dejavno etiko na elementarni stopnji šole in konceptualno etiko na srednji stopnji. Seveda ne bi smela biti etika na nižji stopnji povsem brez pojmovnega znanja in na višji stopnji tudi ne brez dejavnosti. Zato razlikujemo znotraj fleksibilne didaktike dve ravni ustvarjalnega pristopa: na nižji stopnji gre predvsem za učenje s pomočjo igre, na višji pa za učenje pojmov. V igri so vsebovani cilji zabavnosti, prijetnosti, sproščenosti, svobode in ljubezni. Učenci lahko igrajo mika-do ali sužnje v Platonovi votlini (7. knjiga Države). Tudi reševanje konfliktov in sproščanje stresov se lahko dogaja skozi igro.

- Vsa didaktična teorija in praksa se mora opirati na življenjsko izkustvo učencev in njihovo potrebo po življenjski orientaciji. Učitelji se večinoma ne zavedajo, katere vloge v razredu igrajo in kakšne reakcije učencev vzbujajo. Ne le pri pouku etike bi morali učitelji obvladati vsaj nekatere elemente govornice telesa. Učitelji bi morali skozi to govorico razvijati umno demokratično etiko. Ker ima jezik odločilni pomen tudi pri pouku etike, učitelji lahko uporabljajo literarne tekste v trojnem smislu prezentacije oz. provokacije in proizvodnje novega teksta. S pomočjo jezika - govornice se učenci učijo oblikovati moralne sodbe in iskati moralno resnico.

- Namen posebnih tečajev za učitelje etike bo še nadalje v odpravi deficita na področju znanja o naravi etičnih odnosov, da bodo učitelji kot misleči praktiki lahko razvijali nove metode pouka.

c) Interpretacija

Zaradi spremembe vrednot terja postsocialistična tranzicija obravnavanje vsebine, metod in tehnik komunikacije in načrtovanja učnih vsebin vzgoje za etične odnose s širših, interdisciplinarnih vidikov. V šoli je premalo filozofsko-antropološke podlage etike, ki omogoča etično-vrednotno evalvacijo (ne)etične dejavnosti. Tako pri pouku etike srečuje človek samega sebe kot homo educator/educans, homo ludens in homo sapiens. Pri nas še vedno prevladuje sociologija morale. Do ravni individualne etike je težko priti v šoli, ker našemu učitelju ni treba pisno testirati znanja in stališč učencev v šoli (npr. vprašanj o pomenu nacionalnih praznikov, odločanju, avtoriteti in odgovornosti), ker se predmet ne ocenjuje. Seveda se s tem pri nas izgublajo merila pri merjenju napredka znanja.

Kurikularna prenova tega predmeta je že nujna. Imamo dovolj analiz, ki bi jih kazalo upoštevati. Sodim, da je nastal premik od družbenomoralne vzgoje k etiki in družbi pretežno zaradi družbenih sprememb na koncu 80. in v začetku 90. let (kolaps socializma, nastanek nove slovenske države, pot v tranzicijo), manj pa zaradi didaktične in sistemske obogatitve predmeta DMV, in se mu sedaj pritika etiketa socialističnega, monopolno-ideološkega predmeta. Ta oznaka ne drži, ker se je predmet DMV v dolgoletni pedagoški praksi v šoli neprestano vsebinsko in didaktično bogatil. Dobival je tudi teoretske podlage v razvijanju etike kot relativno samostojne discipline, ki ni odvisna od

dnevne politike. Dobil je podlago tudi v marksistični antropologiji dela. Ta antropologija glede na razvoj antropologij v 20. stoletju ni edina, ohranja pa relativno veljavnost. Doslej ni dobila boljše zamenjave.

Pri zamenjavi imena predmeta DMV z etiko in družba se mi zastavljajo naslednja vprašanja: 1. Ali obstaja pri nas javni konsenz o odnosu med etiko in moralo? 2. Ali ni etika relativno samostojno področje praktičnega uma znotraj zgodovine filozofske misli? 3. Zakaj se etiko znotraj kurikularne preнове obravnava v povezavi z družbo, kulturo, religijo in se jo tako speljuje v tokove sociologije morale, religije in kulture? Pri tem seveda ne gre toliko za odnos disciplinarnih razmejitev med filozofijo in sociologijo, kot za (ne)namerno opuščanje filozofskih vsebin, kar je mnogo bolj pomembno. Možno je zastopati stališče, da sta obe disciplinarni področji v medsebojni povezavi enako upravičeni. Zaradi filozofskih vsebin predmet ne bi izgubil na svoji aktualnosti, ker je mogoče 'družbene spremembe v tranziciji' obravnavati na oba načina, videti pa je, da je filozofski bolj abstrakten. Nedomišljena tema je tudi odnos med vzgojo in izobraževanjem. Vzgojni predmeti so na indeksu kot neustrezni, zato tudi etika ne sme biti vzgojni predmet, ampak je pretežno izobraževalni. Učitelji etike so pri svojem delu še bolj ustvarjalni kot bi pričakovali glede na teoretske nedorečenosti. Marsikdo se je pripravil še nadalje usposabljanje. Učitelji preučujejo in se povezujejo z nosilci zdravstvene vzgoje, uspešnosti učenja, preprečevanja mamil. Nimamo nobene specialne didaktike niti didaktik za poučevanje etike in družbe. Podobno velja tudi za antropološke podlage etike, ki so sicer implicirane v vsakem poglavju, niso pa eksplirane. Konec modernega antropocentrizma terja novo tematizacijo novega človeka.

Problemi pouka etike so že na nižji stopnji v tem, da teme niso zaključene kot pri eksaktnih predmetih, zato učenci težko pridejo do zaključkov. Pouk etike se prilagaja kulturnim pogojem in religiji posameznih skupin učencev. Učitelji, ki pri pouku etike izhajajo pretežno iz svojih strok, učence pretežno informirajo z dejstvi in ne razvijejo ustvarjalnega dialoga, ki ga sam predmet dopušča. Kakovost komunikacije je zaradi pluralizma interesov poseben razvojni problem tega pouka.